

Ігор ГИРИЧ (Київ)

Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський – К.: Альтернативи 2005. – 352 с.;

Новацький Р., Тельвак Вікторія, Тельвак Віталій. Біографічні нариси видатних представників європейської культури Михайло Грушевський (1866–1934) // Нариси та монографії ч. 198. – Ополє: Політехніка Ополєська, 2007. – 375 с.

За два останні роки сучасне грушевськознавство поповнилося ще на дві монографії, що розповідають про життя і діяльність Михайла Грушевського. Одна книжка належить перу двох провідних київських істориків модерного часу, які вже мають не одне дослідження з ділянки грушевськознавства – Юрію Шаповалу та Ігорю Вербі; друга – це праця двох дрогобицьких грушевськознавців Віталія і Вікторії Тельваків та їхнього співавтора польського історика Романа Новацького.

Попри досить значну, навіть величезну за кількістю грушевськознавчу літературу, окремих монографічних книжкових студій діяльності М. Грушевського досить небагато. Фактично науково-популярної роботи з цієї проблеми ми взагалі ще не мали. Книжка засновника міжгуманітарної дисципліни українсько-американського історика професора Любомира Винара “Михайло Грушевський історик і будівничий нації”¹ радше є працею, що з’ясовує проблемні питання творчості найбільшого українця ХХ ст. Вона не є загальноприступною біографією вченого і громадсько-політичного діяча. Подібну роль відіграла хіба єдина праця – книжка учня М. Грушевського Івана Крип’якевича², написана відразу по смерті вчителя в 1935 р. Але сьогодні ця робота вже зовсім не задовольняє читачький загал, вона помітно застаріла, не враховує сучасних реалій, та й небагата фактичним матеріалом. Проблемними мають бути визнані й монографії С. Кіржаєва, В. Ульяновського та П. Соханя³; Р. Пирога⁴ і В. Пристайка та Ю. Шапо-

¹ *Винар Л.* Михайло Грушевський історик і будівничий нації: статті і матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто 1995. – 302 с. Інші монографії Л. Винара у своїй цілості складають одну велику монографію про Грушевського від початків наукової діяльності до останніх днів життя. *Його ж.* Молодість Михайла Грушевського 1866–1894. – Мюнхен: УІТ, 1967. – 36 с.; *Його ж.* Михайло Грушевський і Науковотовариство імені Шевченка 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – 110 с.; *Його ж.* Найвидатніший історик України Михайло Грушевський // *Його ж.* Силуети епох – Дрогобицьк, 1992. – С. 77–156. Але, на жаль, в одній книзі його грушевськознавчі монографії так і не були зібрані.

² *Крип’якевич І.* Михайло Грушевський Життя і діяльність. – Львів, 1935. – 28 с.

³ *Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М.* М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. – К., 1993. – 322 с.

⁴ *Пиріг Р. Я.* Життя М. С. Грушевського останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – 200 с.

вала⁵, а також популярні брошури Я. Малика⁶ і Г. Стрельського та А. Трубайчука⁷. По-перше, вони присвячені передусім післяреволюційному періоду життя М. Грушевського а по-друге, окремим моментам його біографії: праці в Історичній секції ВУАНта взаєминам з комуністичною владою в Україні.

До тематично-проблемних, але суто наукових монографій варто віднести й праці В. Масненка⁸, О. Юркової⁹, О. Копиленка¹⁰, О. Прицака¹¹, Вікторії та Віталія Тельваків¹². Книжкою для широкого загалу є перший художній роман про Грушевського “Вірую” (2002) Ю. Хорунжого³, який скоріше можна вважати есеєм-хронікою публіцистичного характеру.

Як для такої масштабної постаті, якою був М. Грушевський на сьогодні про нього написано малувато книжок. Значно менше, ніж, приміром, про соратника голови НТШ – Івана Франка. Тепер цю прогалину частково заповнено.

Книга Ю. Шаповала та І. Вербі вийшла у видавництві “Альтернативи” в серії “Особистість і доба” досить пристойним для України накладом у 2200 примірників і має цілком прийнятний рівень поліграфії. Натомість книжка Віталія і Вікторії Тельваків, що вийшла у відповідній серії Опольської політехніки, має наклад, мабуть, хіба трохи більший 100 примірників і напевно до широкого читача не попаде. Бо ж і побачила світ вона в Польщі, відразу по виходу ставши бібліографічною рідкістю. Зовнішній вигляд її відповідає оперативним високошкільним друкам із грифом “для службового користування”. Книжка Тельваків до того ж має чудернацьке текстове оформлення обкладинки і титулів. Нагорі, де, як правило, пишуть прізвища авторів праці, зазначено – “редакція наукова Романа Новацького” (усі прізвища писано польською, назва – українською). Отже, за видавничими стандартами, яких тут зовсім не дотримано, виглядає так, ніби наукова редакція є за значенням вища і важливіша, ніж написання самої книжки. Автори зазначені у лівому нижньому куті. Причому вказано, що вони не писали (взагалі-то прізвище наукового редактора не пишеться на обкладинці, а зазначається на

---

⁵ *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – 335 с.; *іх же.* Михайло Грушевський Справа “УНЦ” і останні роки (1931–1934). – К., 1999. – 335 с.

⁶ *Малик Я.* Михайло Грушевський на чолі Центральної Ради. – Львів, 1995. – 44 с.

⁷ *Стрельський Г., Трубайчук А.* Михайло Грушевський – його сподвижники й опоненти. – Львів, 1996. – 192 с.

⁸ *Масненко В.* Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К.; Черкаси, 2000. – 284 с.

⁹ *Юркова О.* Діяльність науково-дослідницької кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930). – К., 1999. – 432 с.

¹⁰ *Копиленко О.* “Українська ідея” Грушевського – К., 1991. – 183 с.

¹¹ *Прицак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського – К.; Кембрідж, 1991. – 80 с.

¹² *Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія.* Михайло Грушевський як дослідник української історіографії – К.; Дрогобич, 2005. – 334 с.

¹³ *Гирич І.* Презентація першого історичного роману про М. Грушевського / Молода нація. – 2002. – № 2 (23). – С. 354–356.

звороті титulu), а лише “опрацювали” текст. Це слід розуміти так, ніби вони не є авторами тексту, а лише упорядковували матеріал інших авторів, що насправді не відповідає дійсності. І Вікторія та Віталій Тельваки якраз є **авторами** тексту. Серед тих, хто “опрацював”, зазначений і Р. Новацький. І це теж викликає здивування, бо незрозуміло, а що ж він власне “опрацював”. Хіба писав польськомовне “Streszczenie”? Є питання й до оформлення титulu другої згаданої книжки. Ю. Шаповал вказаний першим, хоча йому належить п’ять розділів з дванадцяти, а І. Верби – сім. За правилами, згідно з абеткою, першим мало бути вказано прізвище І. Верби, хоч, зрештою, це питання вирішується самими авторами.

І одна, і друга книжка мають подібну структуру змісту. Але праця Тельваків більш стисла. За обсягом вона майже вдвічі коротша за працю Ю. Шаповала й І. Верби, має кілька цікавих додатків, про які трохи нижче. У книзі сім розділів: “Дитинство і юність”, “В університеті святого Володимира”, “Львівський період”, “Між Львовом та Києвом”, “Роки війни та революції”, “На еміграції”, “Останнє десятиліття”. У Ю. Шаповала та І. Верби – 12 розділів. На дореволюційний час відведено п’ять розділів, на визвольні змагання й еміграцію – три, на підрадянський період – теж п’ять розділів.

Самостійну цінність мають додатки до книжки Тельваків. Вони складаються з бібліографії основних писань Михайла Грушевського – більше 300 позицій і бібліографії бібліографій М. Грушевського – 16 позицій. Список робіт самого історика включає передусім його книжкові праці, газетні та журнальні статті. Рецензій і оглядів М. Грушевського Тельваки до цього списку не вносили. Очевидно, саме це і було критерієм “основних праць” М. Грушевського бо рецензії у творчій спадщині М. Грушевського складають понад третину позицій. Окремий підрозділ становить бібліографічний список “Перевидання фундаментальних студій Михайла Грушевського протягом 1989–2006 років”. У ньому 57 позицій. Щоправда, майже половину з них перевиданнями при всьому бажанні назвати не можна. “Спомини” М. Грушевського видавалися С. Білоконем з рукописів, які ніколи і в будь-яких частинах раніше не виходили друком. Так само перевиданнями немає підстави вважати три томи серії “Листування Михайла Грушевського”. Та навіть шість томів зібрання праць М. Грушевського у 50-ти томах є лише формально перевиданнями. Деякі з речей там друкуються вперше. Варто було цей підрозділ назвати “Праці М. Грушевського що вийшли друком у 1989–2006 рр.”. Найцікавішим бібліографічним списком є “Основні праці про життя та діяльність Михайла Грушевського”. Низка позицій у ньому, близько 10%, включає публікації, що не були фіксовані в раніших бібліографічних працях, зокрема в покажчику Б. Грановського¹⁴. Особливо це стосується включення регіональних українських видань. Цей список має 364 позиції. Найповніше представлено в ньому праці авторів книжки Вікторії Віталія Тельваків – 37 позицій.

Окремим додатком у книзі вміщено наукову історіографічну студію обох авторів – “Постать Михайла Грушевського в польській історіографії ХХ століття”. Хоч, судячи з нумерації приміток, ця студія є ніби продовженням основного

¹⁴ Михайло Грушевський Перший президент України, академік: Бібліографія (1885–2000) / Укладач Б. Грановський – К., 2001. – 384 с.

тексту книжки. Але поставлено її в книзі в кінці додатка після бібліографічних підрозділів додатка. На сьогоднішній день це найповніша публікація з даної теми, яка охоплює практично всіх польських істориків від австрійських часів до падіння комуністичної системи в Польщі та 1990-х рр., які писали про М. Грушевського. Автори розлого цитують польських істориків і подають підрядкову бібліографію. Віталій і Вікторія Тельваки на сьогоднішній момент є головними в українській історичній науці фахівцями з дослідження рецепції творчості М. Грушевського в сусідніх з Україною історіографіях, передусім польській, але також і в російській, німецькій, французькій та румунській історіографіях.

Крім того, у додатку є статейний матеріал “Архів Михайла Грушевського”, в якому Тельваки перераховують усі головні архівосховища, де зберігається архівна документація М. Грушевського.

І в книжці Тельваків, і в монографії Ю. Шаповала та І. Верби не приділено достатньо місця покликанням на джерела. Для популярної подачі видавництвами кількість посилань було обмежено максимально. Щоправда, у першій праці їхня кількість більша за обсяг текстового матеріалу. На трохи більше двохсот сторінок є майже чотириста приміток, тобто в середньому по дві на сторінку. У другій праці їх, на жаль, значно менше, хоча автори цитують не меншу кількість джерел. Більше того, в розділах велика кількість “залапкованого” тексту, який не має відповідних посилань. Напевно, видавничі вимоги змусили авторів відмовитися від більшості приміток, що не може вважатися слушним. З іншого боку, використання підрядкового поля в книзі Тельваків навряд чи можна вважати вдалим. Автори часто-густо не використовують при повторі вираз “там само”, знову і знову подаючи повний бібліографічний опис.

Популярний нарис має свої жанрові вимоги, хронологічно-описовий підхід, поєднання у викладі згадок про творчість вченого уперемішку з характеристикою його громадської роботи. З іншого боку, поле для розповіді є завжди широким. І автори черпали з досить багатого на сьогоднішній день відомого фактажу з біографії М. Грушевського ті чи інші факти. В обох книжках простежується цілком традиційний підхід до біографії, що варто визнати вдалим, коли порівнювати ці книжки із фантазмагоричними ексцерсисами дніпропетровського історика В. Ващенка в його книжці “Неврастенія М. Грушевського”. Позитивна, правдива, перевірена інформація біографії куди цікавіша й необхідніша за нагромадження надуманих небилиць і пустопорожніх фантазій із претензією на сенсаційність. Фактичний матеріал автори обох книжок умонтовують в наукововивірений образ людини, яка для України стала Шевченком ХХ ст., будівничим її науки і взагалі української нації модерного часу.

У цілому в побудові тексту і в підборі фактичного матеріалу між обома книжками можна знайти багато спільного. Так, у першому розділі обох книжок і Тельваки, і І. Верба багато місця приділяють предкам Грушевського його дідові й батькові. Хіба що в другого автора більше місця відведено найближчим родичам М. Грушевського братові, сестрі, доньці. Відзначено вплив постаті В. Антоновича як історика на формування світогляду М. Грушевського. Обидві групи авторів, не змовляючися, відзначають багато спільних моментів біографії М. Грушевського.

кого, намагаються не лише йти второваними шляхами біографістики, а й знаходити маловикористовувані стежки у висвітленні життя М. Грушевського. Наприклад, згадують про його студентські роботи з царини русистики тощо.

Автори книжок загалом влучно передають тодішню суспільну атмосферу й в основних рисах вдало пояснюють ті чи інші думки і вчинки історика. Правильною треба визнати основну мету обох книжок. А саме – підсумувати всі позитиви досягнення в дослідженні біографії М. Грушевського за останні сорок років у діаспорі і в Україні.

Не скрізь вдалою може бути визнана стилістична тональність оповідей. Розважливо відстороненою, спокійною, без непотрібно надриву вона є у Тельваків і Ю. Шаповала. Натомість витіювато-пафосним, з елементами мелодраматизму є текст, писаний І. Вербою. Бажання цього автора писати художньо-справляє в багатьох місцях курйозне враження. Для прикладу: “Пути Гіменея не відволікали Михайла від наукової роботи і навчання” (с. 33). Це автор хотів сказати, що і М. Грушевський був живою людиною, і йому був притаманний юнацький інтерес до жінок. Або: “. . . скромно підписав псевдонімом М. Сергієнко” (с. 38). Йдеться про першу публікацію в “ЗНТШ”, що її, як російський підданий, М. Грушевський не мав змоги підписати відкрито, бо ще не покінчив із стипендіатством і міг бути покараний за українофільство. Так сталося на зламі століть із О. Лотоцьким, який під своїм ім’ям надрукував у “Записках. . .” статтю і змушений був розпрощатися з планами кар’єри науковця. Незрозуміло також, у чому виявилася “скромність” М. Грушевського при обранні псевдоніма М. Сергієнко. Ще приклад: “Нервову збудженість молодий магістр гасив у батьків” (с. 42). Таких невдалих виразів у книзі І. Верби і Ю. Шаповала багатенько, особливо на початку праці. Це варто поставити на карб літературному редакторові, чиє прізвище зазначене у реквізиті книжки.

Проте такі похибки серйозно не впливають на цінність праці. Головними ж плюсами обох книжок є уточнення багатьох фактів біографії, що випали з уваги укладачів хронології життя М. Грушевського⁵. Подано дати і нюанси написання магістерської праці, наводяться дати й місця подорожей Грушевського час написання його праць тощо. Автори не обмежуються використанням лише виданих джерел, чого загалом було б достатньо для книжок такого жанру. Вони збагатили зміст монографій низкою нових, ще не відомих за публікаціями фактів з життя вченого. Ю. Шаповал, використовуючи новознайдений документи з архівів СБУ, знаходить нові нюанси у трактуванні підрадянського періоду діяльності М. Грушевського.

Мабуть, при цій нагоді не варто надто глибоко занурюватися в текст і присікуватися до пояснень окремих вчинків історика й політика, що були запропоновані у двох рецензованих працях. Зрештою, у науково-популярному нарисі такі моменти не є визначальними. Про них авторам вільно писати або ні. Можна, скажімо, засумніватись у твердженні Юрія Шаповала, що М. Грушевський у 1920-ті рр. робив ставку передусім на людей, які вийшли зі школи Антоновича. Тоді вза-

⁵ Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996. – 143 с.

галі залишалися живими лише троє учнів Володимира Боніфатійовича: В. Щербина, Л. Добровольський і В. Данилевич. Скоріше навпаки, М. Грушевський волів знаходити для своєї науково-дослідної кафедри й установ молодих людей, нові кадри. Або можна не погодитися з присудом В. Вернадського, винесеним на кінець книжки як підсумок нібито в М. Грушевському “основне – не політичне – але величезне історичне і фактичне, що залишилось у його виданнях пам’яток і матеріалів” (с. 351). Здається, перше зовсім не варто відокремлювати від другого. Ба більше, друге мало служити підвалиною першого – політичного майбуття України.

Авторам треба подякувати за відчуття історії і вдале вписування в події сторічної давнини постаті нашого найбільшого історика й громадсько-політичного діяча. Ці дві книжки стали першими ластівками популярного біографописання М. Грушевського. Безперечно, вони не будуть останніми в цій проблематиці.